

הספד ומדיניות

דברי דוד בן-גוריון באזכרה ללואי ד' ברנדייס, לונדון,
21 באוקטובר 1941*

אלון גל

אחרי מות — קדושים אמור; יפה מימרה זו כהזרה מפני הוצאת מסקנות היסטוריות מתוך ניתוח הספד. אלא שבתעודה שלפנינו משוקעים חכנים מדיניים ורעיוניים; יתר-על-כן, הנסיבות בהן נישא הנאום, מעניקות לו משמעות היסטורית מיוחדת: בן-גוריון נשא את דבריו במהלך מסע מדיני לארצות-הברית (ביקורו שם אך כשנה) ועל רקע ספקנותו הגוברת לגבי סיכויי המדיניות הציונית בלונדון.

ברנדייס היה יחיד במינו בקרב היהודים הדגולים בני דורנו. הוא השיג גדולה כפולה — כיהודי וכאמריקני. במשך המאה האחרונה עמנו תרם מספר אישים אשר השאירו את רישומם על ההיסטוריה של ארצותיהם השונות: דיזרעאלי באנגליה, לאסאל בגרמניה, טרוצקי ברוסיה. הם לא לקחו חבל בחיים היהודיים. ראינו גם מספר יהודים גדולים אשר, אי-כי לא בלטו במיוחד בארצותיהם, עשו היסטוריה עבור עם שלהם: מיסד הציונות המדינית, ד"ר תיאודור הרצל, והברון אדמונד דה-רוטשילד, אבי ההתיישבות החקלאית שלנו בארץ-ישראל.

ברנדייס היה היהודי הראשון שהיה גדול הן כאמריקני — בלי קשר לכל אשר עשה עבור היהודים — והיה יהודי גדול — בלי קשר לכל אשר עשה למען אמריקה.

אבל היה מקור משותף לפעולותיו ולאידאליים שלו כציוני, ולפעולותיו ולאידאליים שלו כאמריקני: היה זה חוש הצדק העמוק והנלהב שלו. ברנדייס לא בא לציונות כפי שבאו רבים ממנהיגיו המזרח אירופיים, אשר גדלו על ברכי המסורת היהודית, חיו בקרב ההמונים של עמם-הם, ונטלו חבל מילדותם בתקותיו ובשאיפותיו. וכן לא הגיע לציונות — כפי שקרה עם כמה ממנהיגיו המערב אירופיים — כתגובה לאנטישמיות. ברנדייס לא היה יהודי מזרח אירופי; בצעירותו לפחות הוא ידע מעט מאוד על מסורות יהודיות ועל חיים יהודיים; וכן הוא מעולם לא סבל מאנטישמיות. בעבודתו כעורך-דין היה מעורב בסכסוכים חברתיים מסויימים אשר נגעו למספר גדול של פועלים יהודיים, וכך היה חייב ללמוד את חיי היהודים באמריקה; הוא כך קנה אמונה עמוקה בחיוניות,

108

* הנאום במקור האנגלי מצוי בארכיון המכון למורשת בן-גוריון, קרית שדה בוקר, חטיבת נאומים; להלן — אב"ג.

היכולת והאופי של העם היהודי. הוא פנה לציונות כי ראה אותה כדרך היחידה של עשיית צדק לעם היהודי; כי, כפי שהוא גרס את הבעייה היהודית, היא לא הייתה עניין של צדק ושיוויון ליהודי כפרט גרידא, אלא של צדק ושיוויון לעם היהודי בשלימותו. ומאז הוא היפנה את שיכלו וכשרו הגדולים אל בעיות ציוניות באותן החלטיות ומסירות כפי שעשה ביחס לבעיות החברתיות והמישפטיות של אמריקה.

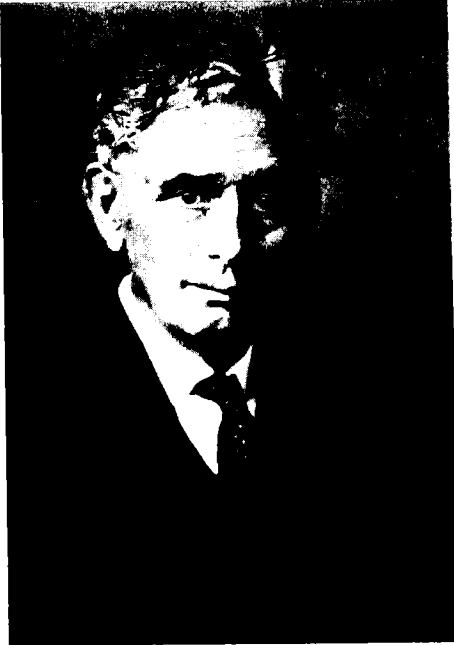
היכרתי את ברנדייס במשך עשרים וחמש השנים האחרונות, ומעולם לא פגשתי אדם אחר שחי מחוץ לארץ־ישראל אשר ידע כה הרבה אודות ההתרחשויות שם. הוא היה תמיד מוכן ורוצה ללמוד, והיה גדול מספיק בשביל לשנות את דיעותיו כאשר עובדות שלא ידע קודם דרשו זאת. לבקשתו, חבריו בארץ שלחו לו דינים וחשבונות מפורטים על כל אשר התרחש שם; הוא קרא ולמד אותם בקפדנות הגדולה ביותר. לא רק שהיה לו עניין עמוק בכל אשר קרה בארץ־ישראל; עבורו זה היה כורח מוסרי: הוא יכול היה לחרוץ משפט ולהחליט על פעולה רק על בסיס ידיעה מליאה והאמת הטהורה.

הפעם האחרונה בה ראיתי הייתה לפני שנה. נסעתי לווינגטון לדון עימו על הקשיים הגדולים שלנו, ועל האכזבה המרה שלנו מהמדיניות הנוכחית של ממשלת ה"מ בארץ־ישראל. בתום השיחה, כאשר קמתי ללכת, הוא עמד במשך כחמש עשרה דקות והירצה בפני בעוצמה בלתי־ריגילה על העולם החדש אשר יקום אחרי המלחמה, כאשר אנגליה ואמריקה תבסנה את הנאציזם, וכאשר גם עמנו ישיג את השיחרור הלאומי בארץ־ישראל. הוא דיבר בצער עמוק אודות השיאות אשר הממשלה הבריטית עשתה במשך עשר השנים האחרונות – בסין, בספרד, בצ'כוסלובקיה, וביחס לעם היהודי; אולם הוא האמין שהגניוס המדיני והמוסרי של העם הבריטי ישוב למכוננו, והוא ראה כבר את תחילת התהליך הזה במשך המלחמה. הוא היה סמוך ובטוח כי בריטניה הגדולה ואמריקה תעשינה צדק גם לעם היהודי. בסוף הוא הביע את אמונתו העמוקה כי במשך עשרים וחמש השנים הבאות חמישה מיליונים יהודים יתיישבו בארץ־ישראל. בו בזמן שהייתי שותף מלא לדעותיו בעניינים אלה, התפעלתי גם מההתלהבות והאמונה העזה של אדם זה בן שמונים וחמש, ונוכחתי באופן־מלא בתאומי הכוחות המניעים בחייו: חוש צדק עמוק, ואמונה גדולה באנושות ובעם היהודי. הוא נסתלק מאיתנו; הקהילה היהודית הגדולה באמריקה אשר ברנדייס הנהיג במשך שנים כה רבות, לא יכולה לכבד את זיכרו ביותר מאשר ללכת בעקבותיו, כיהודים וכאמריקנים בעת־יובעונה אחת.

נאום בן־גוריון נפתח ומסתיים בהדגשת גדולתו של ברנדייס (נובמבר 1856-אוקטובר 1941) כיהודי וכאמריקני; בזאת, גרס בן־גוריון, ייחודו של ברנדייס (בהשוואה לאישים האחרים שהזכיר): הוא פעל הן כיהודי גאה והן כאמריקאי שהגיע לפיסגת החיים הציבוריים הכלליים. בכך ביטא בעצם בן־גוריון את אחד המאפיינים היסודיים של המישטר האמריקני: דמוקרטיה פלורליסטית, המכירה בקיומן של קבוצות־אוכלוסין שונות (דתיות, תרבותיות, אתניות ואחרות) והמאפשרת את פעילותן. מאחורי הכחנה זו של בן־גוריון מסתתרת כוונה מדינית מרחיקת־לכת. מאז נסיגת בריטניה מתכנית ועדת פיל, הוא הביע לעתים קרובות את דעתו, בוויכוחים פנימיים בהנהלת הסוכנות ובהזדמנויות נוספות, כי יהודי אמריקה יכולים לפעול באופן גלוי ונמרץ כקבוצת־לחץ פרו־ציונית, בדיוק כשם שהאירים האמריקאים פעלו בארצות־הברית למען עצמאות אירלנד.¹ נוכח נסיגת בריטניה ממחויבויותיה ההיסטוריות לציונות, המדיניות הציונית חייבת

1 ראה, למשל, את דברי בן־גוריון בהנהלת הסוכנות מיום 24 במארס 1940, פרוטוקול ישיבות הנהלת הסוכנות, אב"ג, חטיבת פרוטוקולים.

לואי ד' ברנדייס (1856-1941), מנהיג ציוני, שופט בית המשפט העליון של ארצות-הברית בשנים 1916-1936

להסתמך על הפוטנציאל העצום הגלום ביהדות המיליונים באמריקה. הנחה זו היתה ביסוס הזיקה האנגלו-אמריקנית, שבן-גוריון טיפח במשך שלוש שנים (מאז סתיו 1938), במקום ההישענות 'המסורתית' על בריטניה בלבד.² בן-גוריון הגיע ללונדון באוגוסט 1941. כעבור חודשים אחדים בבריטניה כתב למקורביו בארץ על שהותו שם ומסקנותיו ממנה:

שהייתי כאן יותר משרצייתי ומשפיללתי, אולם בימינו אין אדם יכול לנסוע בזמן שהוא רוצה ובדרך שהוא רוצה...

אני פה כמעט 3 חודשים, מ-15 באוגוסט; בכל פעם הישיבה בלונדון קשה בשבילי [יותר]. לפני שנה היה לכל הפחות העניין האנגלי — לונדון נתקפה וראיתי אותה בכל גדולתה. הפעם לא היה אפילו פיצוי זה. במשך כל הזמן שאני [כאן] היתה רק אזעקה אחת קצרה... ואלמלא הייתי צריך ללכת לאמריקא — ומחשיב את ההליכה הזאת — לא הייתי בא הנה בשום אופן.

עוד בארץ הייתי סבור שבעצם אין פה הרבה מה לעשות. המסקנות שהגעתי אליהן מתוך ניתוח המצב בארץ — לצערי לא נתברו כאן, להיפך, קיבלו אישור נוסף. לונדון לא חדלה להיות מרכז העולם — העולם החופשי, כמובן — אבל בשעה זו אין היא מרכז סיכויינו אנו. כובד פעולתנו בשעה זו הוא בארץ ובאמריקא.³

מסקנות מפורשות אלה נאמרו אפוא אך במרומו בדברי ההספד; בן-גוריון חתר בדבריו אל האופק המדיני האמריקני באמצעות הבהרת גדולתו הכפולה של לואי ברנדייס.

2 א' גל, דוד בן-גוריון — לקראת מדינה יהודית: ההיערכות המדינית נוכח הספר הלבן ופרוץ מלחמת העולם השנייה, 1938-1941, קריית שדה-בוקר, תשמ"ה.

3 יומן בן-גוריון, 10 בנובמבר 1941, אב"ג, חטיבת יומנים. הרשומה ביומן מופיעה כמכתב (קטוע) אל פולה, אשר קרוב לוודאי נועד להגיע גם אל ברל כצנלסון ומשה שרת.

THE NEW PALESTINE

• *The American Zionist Weekly Devoted to Jewish Affairs*

Louis Dembitz Brandeis

Son of pioneering parents, pilgrims in a promised land,
Scion of an ancient people steeled by struggle to withstand
Tyrants' fruitless efforts to efface its trust in truth;
Heir to Israel's faith in freedom, battling slavery from youth,
Child of a prophetic nation, preaching justice, hatred's ban,
Lincoln-like in face and fervor, mindful of his fellow man;
Kentucky-born, Harvard taught, trained to find the slightest flaw,
Vigorous in quest for right, he found his future in the law.

..
People's lawyer, legal statesman, fighting fallacy with fact,
Dauntless spirit, armed with figures, mathematically exact;
Lifting economic bondage up from power's crushing heel,
Foe of bigness and corruption, champion of the public weal,
Daring to expose the crimes of predatory wealth and might,
Through briefs condensed from life itself with penetrating legal light;
State and Nation saw his torch blazing for the people's good,
Broad his vision for the future: democracy and brotherhood.

People's Justice, liberal jurist, gearing thought to social change,
Sweeping cobwebs, gray inertia, giving law dynamic range;
The Court became a new arena, battleground of liberty,
And Law, like science, found its roots in "logic of reality";
Pragmatist, he used the tools of thought, not merely fugitive,
"Moral teacher", winged with wisdom, making social justice live;
Dissenting words—with Holmes, Cardozo—inflaming faith the future told:
"If we would guide by light of reason, we must let our minds be bold!"

Ghetto walls and Israel's suffering filled him with the will to lead
Homeless children back to homeland, out of wandering thralldom freed,
With Maccabean strength in building sanctuary from the night,
Culture's haven, Zion's refuge, not on sufferance but of right;
Seeding sand-dunes, flowering deserts, life revived in sterile soil,
Hallow his immortal name in land redeemed with patient toil.

Four score years and four were his, with "happy words to lift the heart";
His life has left all mankind rich with guide-posts for the morrow's chart.

LEWIS H. WEINSTEIN.

October 17, 1941

Vol. XXXII No. 2

בנאומו העיר בן-גוריון לגבי חידת מעברו של ברנדייס מהתכולות-למחצה לצינונות פעילה. אמנם התעלומה נפתרה במחקר ההיסטורי ולא בדרכי ההספד של המדינאי, מוקירו של ברנדייס;⁴ בכל אופן, היה גרעין של אמת בהערות האינטואיטיביות של בן-גוריון: לואי ברנדייס הגיע לצינונות לא בגלל שורשיו העמוקים למורשת היהודית ולא עקב אנטישמיות. המחקר מוכיח, כי בעצם תהליך ה'ציוניזאציה' של ברנדייס (בשנים 1905-1914) היו האמריקניות והיהודיות שלו שזורות זו בזו מבלי שאחד המרכיבים 'יותר' למישנהו.⁵ כאשר גרס בן-גוריון בהספדו, כי ברנדייס הגיע לצינונות מתוך שאיפתו הכללית ל'צדק ושוויון', ביטא אס-כך רגישות מסוימת לנסיונות האמריקניות המיוחדות; כלומר, הוא גרס שערכיו המוצהרים הכלליים של המישטר אינם סותרים טיפוח וחיזוק של יסודות פרטיקולריים. גם כאן אפשר לראות את חזרתו של בן-גוריון המדינאי לעניין קונקרטי — מתן לגיטימציה לפעילות ציונית לוחמנית בארצות-הברית.

'היכרתי את ברנדייס במשך עשרים וחמש השנים האחרונות', ציין בן-גוריון בנאומו. השניים נפגשו עוד בתקופת שהותו הראשונה של בן-גוריון בארצות-הברית, ב-1915-1918. בביקוריו של בן-גוריון בארצות-הברית משנת 1930 ואילך היה לו לואי ברנדייס כתובת ראשית להתייעצות מדינית ולגיוס תמיכה במפעל הציוני.⁶ מפתח חשוב להבנת המשיכה ההדדית בין שני האישים טמון, לדעתי, במשפטים בהם חולק בן-גוריון שבחים להתעניינותו הקפדנית של ברנדייס בפרטים המעשיים של התפתחות היישוב. לדברי-שבח אלה יש שתי פנים: מצד אחד, ההוענינות בהתפתחות המעשית של המפעל בארץ ביטאה במידה רבה קשר לפעילותה הקונסטרוקטיבית והחלוצית של תנועת העבודה. ואכן קשר עמוק בין השניים החל להתפתח ב-1928, עם היענותו של ברנדייס לתמוך בהסתדרות הכללית.⁷ מצד שני, התעניינותו (הנוקדנית לעתים קרובות) של ברנדייס בהישגים המעשיים בארץ ביטאה בעקיפין את חוסר העניין שלו במורשת התרבותית היהודית. המנהיג הציוני-אמריקאי מעולם לא התאמץ לנכס את התרבות היהודית לדורותיה (גם התרבות העברית הארץ-ישראלית עניינה אותו באופן מוגבל). הציונות שלו התמקדה בחיוב המפעל הלאומי בארץ ובמסר החברתי-מוסרי שהוא ייחס לו ולתנועה הציונית.⁸

והינה, דוד בן-גוריון, במקביל כביכול ל'ציוני-אמריקאי החדש', ייצג את 'היהודי החדש' שצמח בארץ-ישראל. בעיני בן-גוריון כבעיני ברנדייס, ההווי היהודי המזרח-אירופי נחות ופגום.⁹ כך נוצר מנחה משותף נפשי-רעיוני בין הציוני-אמריקאי השכלתן, המתפעל (ממרום מושבו בושינגטון) מן הסטיסטיקות הכלכליות והדמוגרפיות של התפתחות היישוב, ובין הציוני הארץ-ישראלי, אשר המפעל הלאומי היה לדידו בגדר מהפכה כוללת.¹⁰

4 ראה: A. Gal, *Brandeis of Boston*, Cambridge, Mass. 1980, esp. chaps. 5, 6.

5 שם.

6 גל, (לעיל, הערה 2), עמ' 15-19, 78-81.

7 שם, עמ' 16.

8 להארה תמציתית של טיב הציונות של ברנדייס ראה: א' גל, 'לואי דמביץ ברנדייס', זמנים, רבעון להיסטוריה, 12 (קיץ 1983), עמ' 82-92.

9 ראה: ש' טבת, קנאת דוד: חיי דוד בן-גוריון, א, ירושלים-תל-אביב, תשל"ז, בייחוד פרק 11 ואילך; שם, ב, ירושלים-תל-אביב 1980, בייחוד פרק 4 ואילך.

10 הזיקה היציבה בין בן-גוריון וברנדייס בולטת בהשוואה לקרע ולאיבה בין וייצמן וברנדייס. לווייצמן, בעל האישיות החמה, היו שורשים עמוקים ביהדות מזרח-אירופה והוא היה קשור קשר עמוק להווי שלה. ראה, למשל: J. Reinharz, *Chaim Weizmann: The Making of a Zionist Leader*, Oxford 1985, בייחוד פרק 2.

ג'ון ג' ויננט
(1889-1947),
שגריר ארצות-הברית
בבריטניה בשנים
1946-1941

בריטניה ואמריקה במלחמה העולמית (ההספד נישא לפני פרל-הארבור וכניסת ארצות-הברית למלחמה), ושהן ינהיגו הסדר עולמי חדש, שבמסגרתו ייעשה צדק עם העם היהודי. וכאן אנו חוזרים להקשר של נאום בן-גוריון. ההספד נאמר, כזכור, בעיצומו של מסע מדיני לארצות-הברית. ואכן, כעשרה ימים אחרי בואו של בן-גוריון ללונדון הוא נפגש שם עם השגריר האמריקני בבריטניה, ג'ון ויננט (John G. Winant). ויננט נכנס לתפקידו בתחילת 1941 (כיהן בו עד 1946) במקום ג'וזף קנדי, אשר נטה לקץ הפייסני ופגע במאמצים הציוניים בלונדון.¹² ויננט היה רפובליקני עצמאי, פרוגרסיבי, בעל זיקה למסורת המדינית של ברנדייס וודרו וילסון. הוא העריץ את פרנקלין רוזוולט, צידד בתחיקה חברתית מתקדמת ובמדיניות-חוץ בלתי-פייסנית.¹³ כשנפגש בן-גוריון עם ויננט, ברנדייס היה עדיין בחיים ונזכר בשיחה (לפי דיווחו של בן-גוריון):

התכוונתי לספר לו [לשגריר האמריקני] בעיקר על מאמץ המלחמה שלנו כארץ — אולם מייד ברגעים הראשונים ראיתי שלפני אדם העולה בהרבה על מה שסיפרו לי עליו מקודם. מייד נוצרה בינינו אטמוספירה כאילו היינו מכרים וידידים מילדותנו, ולאחר התחלה 'רשמית' ומתוחה קצת מצדדי — לקח שני כסאות לאמצע החדר, והחלה שיחה אינטימית. לאחר שסיפרתי לו מה שהיה לי לספר והוא אמר שגם ברנדייס דיבר איתו על עניינים אלה והוא מוכן לעזור באשר יוכל — היתה שיחה על הדברים העומדים ברומו של עולם, שנמשכה כשעה וחצי... נתגלה לפני אדם יקר, שלא רבים כמותו פגשתי בימי חיי, וודאי לא במישרה אחראית כזו. אמרתי לו שאני עומד לנסוע לאמריקה והוא ביקש לבוא אליו לפני הנסיעה.¹⁴

ברנדייס נפטר ב-5 באוקטובר, כחודש וחצי אחרי פגישה זו. עם היוודע דבר הפטירה הוזמן בן-גוריון את השגריר האמריקני לבוא לאזכרה וזה נתן את הסכמתו.¹⁵ כשהספיד בן-גוריון את ברנדייס, כיוון את דבריו גם אל ג'ון ויננט, הן כנציג שדה המערכה המדינית, אותו גרס כמרכזי, והן כאישיות פרוגרסיבית והומאנית, אותה הוקיר ביותר.¹⁶

כשבועיים אחרי האזכרה, ב-6 בנובמבר, נפגש בן-גוריון עם ויננט לשיחה שנייה, ממושכת יותר. לפי רישומו של בן-גוריון, הם הגיעו להבנה בדבר חלק מפעילותו הקרובה בארצות-הברית.¹⁷ למחרת הפגישה הבריק בן-גוריון אל משה שרת כירושלים: 'Conversation lasted: two hours twenty minutes, was perhaps most useful talk I ever had'.¹⁸ [השיחה נמשכה

12 ראה: ע' אילן, אמריקה, בריטניה וארץ-ישראל: ראשיתה והתפתחותה של מעורבות ארצות-הברית במדיניות הבריטית בארץ-ישראל, 1947-1938, ירושלים תשל"ט, עמ' 41; ד"ה שפירא, 'התגובה המדינית של ציוני ארצות-הברית על הספר הלבן בשנים 1938-1939', פרקי מחקר בתולדות הציונות, ירושלים תשל"ו, עמ' 152-150.

13 B. Bellush, *He Walked Alone: A Biography of John Gilbert Winant*, The Hague-Paris 1968, chaps. 5-13. על פעילותו כשגריר ראה שם פרקים 11-15.

14 יומן בן-גוריון, 10 בנובמבר 1941, אב"ג, חטיבת יומנים. לפי יומן הכיס של בן-גוריון הפגישה התקיימה ב-24 באוגוסט, שם.

15 שם, שם.

16 לתיאור השנה הראשונה של ויננט בבריטניה, השנה בה התפתחו הקשרים בינו ובן-גוריון, מוקדש הספר, J.G. Winant, *Letter from Grosvenor Square: An Account of a Stewardship*, Boston 1947.

17 לתיאור הפגישה ראה יומן בן-גוריון, לעיל, הערה 14.

18 המברק מיום 7 בנובמבר 1941, אב"ג, חטיבת מכתבים.

תעודה: דבר בן-גוריון באזכרה ללואי ברנדייס

שעתיים ועשרים דקות, היתה אולי השיחה המועילה ביותר שקיימתי אי-פעם. [בן-גוריון נפגש עם השגריר האמריקני בשלישית ב-11 בנובמבר, ממש לפני צאתו לארצות-הברית.¹⁹ אכזבתו הגוברת של בן-גוריון מבריטניה בסתיו 1941 ומגעיו עם וינט הירו שלב חדש בהתפתחות מדיניותו האנגלו-אמריקנית: נקודת הכובד במדיניות החוץ הבן-גוריונית הוסטה עתה לושינגטון. ברור, שאפשר להגדיר את מגעיו של בן-גוריון עם השגריר האמריקני כ'דיפלומטיים' גרידא. יחד עם זאת אין להסיק מכך, שבזאת התמצתה פעילותו המדינית של בן-גוריון בכיוון האמריקני. אדרבא, בהספד הוא אותת לעבר השגריר לאמור: בארצכם הדמוקרטית-פלורליסטית צמחו דמויות-ענק, כמו ברנדייס, אשר היה אמריקאי למופת וציוני מסור בעת ובעונה אחת; עתה יהיה עליכם להתחשב ביהדות אמריקה, אשר יתפעל בעקבותיו' באופן ציוני נמרץ. בפעילותה תהא יהדות אמריקה נאמנה למסורת המדינית האמריקנית ותחזק בה את היסודות האידיאליסטיים יותר.

מרכז מחקר יהודי